

9. Kokun O.M. Features and factors of professional self-fulfilment of skilled people // Social Welfare. Interdisciplinary Approach. - 2014. – № 4 (1). - P. 18 - 30.

Kokun O.M. Psychophysiological objective laws of person's professional self-fulfilment: conceptual and empirical basis. The article presents the main principles of the concept of psychophysiological objective laws of person's professional self-fulfilment that was developed on the base of the theoretical and empirical study performed by the Laboratory of Age Psychophysiology of the Kostiuk's Institute of Psychology of the NAPS of Ukraine.

The empirical study was conducted in a traditional way as well as remotely; 761 skilled people of different occupations participated in it. They filled in the Questionnaire of Professional Self-Fulfilment and a number of other psychological diagnostic techniques.

The obtained theoretical and empirical results justified the concept of psychophysiological objective laws of persons' professional self-fulfilment that includes six components: 1) substantiation of importance of the issue of person's professional self-fulfilment; 2) determination and meaningful description of its key terms; 3) the principles of investigation of person's professional self-fulfilment; 4) specific psychophysiological principles of investigation of person's professional self-fulfilment; 5) general objective laws of person's professional self-fulfilment; 6) psychophysiological objective laws of person's professional self-fulfilment.

Prospects for further researches can include determination of key factors of professional self-fulfilment of skilled people of different professions and development on this basis of specific measures and practical recommendations for psychophysiological provision of person's professional self-fulfilment taking into account actual social and economic conditions.

Key words: self-fulfilment, professional self-fulfilment, professional development, attributes of self-fulfilment, skilled people.

УДК: 159.938

Корніяка О.М.

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Корніяка О.М. Комунікативний аспект професійного самоздійснення викладача вищої школи. В статті представлено розуміння сутності професійно-комунікативного самоздійснення викладача вищої школи. Подано результати емпіричного дослідження комунікативних особливостей професійного самоздійснення викладачів залежно від віку. Зафіксовано зниження розвитку комунікативної компетентності (та окремих її складових) у сфері ділового спілкування у викладачів вищої школи в міру їх дорослішання – 40 років і старші.

Ключові слова: професійне самоздійснення, комунікативний аспект професійного самоздійснення, професіоналізм, фахівці науково-педагогічного профілю.

Корніяка О.Н. Коммуникативный аспект профессионального самоосуществления преподавателя высшей школы. В статье представлено понимание сущности профессионально-коммуникативного самоосуществления преподавателя высшей школы. Даны результаты эмпирического исследования профессионального самоосуществления преподавателей в зависимости от возраста. Установлено снижение развития коммуникативной компетентности и отдельных ее составляющих у преподавателей высшей школы в меру взросления – в возрасте 40 лет и старше.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, коммуникативный аспект профессионального самоосуществления, профессионализм, профессионалы научно-педагогического профиля.

В наш час раціоналізму (і навіть цинізму), в період суспільних змін і нововведень, а також прагнення людини до переосмислення існуючих досі норм, традицій і реалій, дослідники все частіше заявляють про недостатнє вивчення проблеми самоздійснення соціальних суб'єктів. Особливо актуальним у цьому плані є експериментальне дослідження особливостей самоздійснення в діяльності, яка відіграє провідну роль у життєдіяльності людини в суспільстві. Зокрема, йдеться про вивчення зв'язку професійного самоздійснення з різними типами професій, узгодження вимог професії з віковими обмеженнями, індивідуально-психологічними характеристиками людини, а також з украй важливими для професій типу «людина-людина» особистісно-комунікативними особливостями. Сказане й визначає *актуальність* і потребу в емпіричному дослідженні психологічної специфіки професійно-комунікативного самоздійснення викладачів вищої школи.

Ці професіонали науково-педагогічного профілю – яскраві представники професій комунікативного типу. І саме вони повною мірою відповідальні за якість фахової підготовки й успішність подальшого професійного та соціального сходження майбутніх фахівців.

Теоретичне підґрунтя. *Професійне самоздійснення* особистості, що є різновидом її загального життєвого сходження, розглядається нами як безперервний процес цілеспрямованого професійного розвитку і як досягнення професійної досконалості, професіоналізму. У свою чергу, *професійне самоздійснення викладача вищої школи* розуміється нами як постійна самоосвіта – в тому числі комунікативна, безперервний розвиток у просторі професії для досягнення майстерності, професіоналізму, *професійної досконалості*; якомога повніше розкриття своїх потенційних можливостей в науково-педагогічній діяльності, цілеспрямована і насичена творчістю самореалізація в комунікативного типу професії для забезпечення *соціально значущого ефекту*.

Наразі дамо стисло змістову характеристику професіоналам науково-педагогічного профілю, що становить підґрунтя їхнього професійного, в тому числі комунікативного, самоздійснення. Надзвичайну складність фаху викладача вищої школи як представника соціономічних професій визначають такі обставини:

по-перше, численність завдань, які треба розв'язати у процесі професійної діяльності – педагогічного, когнітивного, наукового, соціально-комунікативного і методичного її аспектів;

по-друге, необхідність встановлювати численні комунікативні контакти з різними за віком, освітою, статусом і статтю людьми;

по-третє, потреба емоційного включення у процес професійного спілкування, що зумовлює величезне і практично постійне навантаження на психіку викладача.

Освітньо-наукова діяльність викладачів вищої школи, пов'язана з низкою актуальних тенденцій в їх середовищі, зумовлює ряд таких вимог до цих фахівців:

- *по-перше*, індивідуальний педагог і вчений у координатах сучасної освіти і науки повинен бути технологом, організатором, популяризатором, дидактом: він має займатися впровадженням своїх наукових розробок у життя й оцінкою їх практичної ефективності.

- *по-друге*, ці професіонали повинні поєднувати традиційно «маскулінний інтелект» і «маскулінну творчість» з «фемініною емоційною інтуїцією» і «фемініним синтезом досвіду». Тобто йдеться про паритетне представництво чоловіків і жінок у сучасному науковому середовищі, про потребу «чоловічого» і «жіночого» в особистості, позаяк має місце переважаєння жінок у сфері гуманітарного знання і відповідно у галузі освіти.

- *по-третє*, цей фахівець має вирішувати проблему «інтелектуальної комунікації» як економного, але повного і системного, передавання знання від його носія тим спеціалістам (у тому числі майбутнім), з ким він професійно взаємодіє. У зв'язку з цим має змінюватися мова обміну ідеями, «перетікаючи» у форму «складне у доступному», властиву добрим інформаційним моделям.

- *по-четверте*, суб'єкти науки й освіти, котрі є особливо інтелектуально і морально чутливими, раніше від інших можуть уловлювати результати суспільних змін і нововведень. Звідси йдеться про професійну допомогу цих фахівців у виробленні у членів соціуму соціально важливих морально-комунікативних якостей.

Нарешті, ці суб'єкти освітньо-наукової діяльності «нової хвилі» мають у своїх структурах *мисленнєву, творчо-інтуїтивну, емоційну і рефлексивну домінанти*, що зумовлює їх налаштованість на самопізнання й активне виконання рішень як прояв загальної інтенції до самоактуалізації і саморозвитку [7].

Крім того, характеристика професіонала передбачає розгляд людини як цілісності – особистості і суб'єкта діяльності. При цьому суб'єкт праці – це *інтегратор* особистісної продуктивної спрямованості (інтереси, цінності, мотиваційно-потребова сфера); індивідних якостей (вікових, індивідуально-типологічних, тілесних) й індивідуального розвитку людини (когнітивного, психомоторного, комунікативного, вольового). Суб'єкт діяльності – *ініціатор* активності з властивою йому свідомістю, волею, здатністю діяти цілеспрямовано, з прагненням до пізнання, з творчим ставленням до дійсності [3].

Звідси найважливішими характеристиками суб'єкта, котрий виконує професійну діяльність, є активність, ініціативність. Активність, за С.Л. Рубінштейном (1986), передбачає здатність суб'єкта діяльності до розвитку й інтеграції, самодетермінації, саморегуляції і самовдосконалення. Це безпосередньо стосується викладача вищої школи, котрий для виконання фахових завдань має повсякчас виявляти у педагогічній взаємодії свою внутрішньо детерміновану активність, якомога повніше розкривати в практиці роботи власний самоактуалізаційний і самореалізаційний потенціал.

Тим часом кульмінаційні моменти у фахівців різних галузей професійної діяльності розміщуються, як з'ясувала М.А. Дмитрієва (1991) на підставі аналізу численних зарубіжних досліджень, між 20 і 45 роками. У свою чергу, З.Ф. Єсарєва (1971), вивчаючи наукову продуктивність викладачів університету,

встановила, що *перший пік* наукової продуктивності у викладачів усіх факультетів збігається з періодом зрілості (до 40 років), *другий пік* продуктивності спостерігається після 40 років, якщо ж викладач вирішує продовжувати наукову і педагогічну діяльність у пенсійному віці, то він переживає *третій пік* наукової продуктивності. Автор пояснила цей феномен збереженням інтелектуальних функцій викладачів похилого віку і тим, що їх життєва настанова концентрується на науковій та педагогічній діяльності, а сфера спілкування звужується здебільшого до наукового спілкування [1;2].

Зі сказаного випливає, що реальним життєвим потенціалом сучасних фахівців науково-педагогічного профілю є *діалогічна комунікація* з іншими людьми, звернена до предмета освіти і науки й до самих себе.

Відтак, суб'єкт освітньо-наукової діяльності має володіти, крім традиційно вичленовуваних дослідниками певних знань і навичок, спеціальних здібностей і розвинених професійно важливих якостей, ще й трьома пріоритетними початами – *професійним (інтелектуально-творчим), етично-комунікативним і рефлексивним* у їхній взаємодії одне з одним. Саме ці почата концентровано виражають досягнутий фахівцем стан життєвого самоздійснення і самоздійснення у сфері професійного спілкування.

Професійне спілкування, що супроводжує професійну діяльність викладача, є головним засобом професійної – науково-педагогічної – діяльності: без нього практичну діяльність неможливо виконати. Це специфічний вид діяльності, «діяльність у діяльності», або комунікативна діяльність. Викладач вищої школи має здійснювати комунікативну діяльність у всіх сферах своєї роботи: дидактичній, виховній, методичній, технологічній, організаційній тощо. Така всеохоплююча загальність зумовлює пріоритетність сформованості і розвитку в системі його професійної компетентності передусім *комунікативної компетентності* як ключового інструмента діяльності спілкування. Ця діяльність детермінована потребою розв'язання саме комунікативних завдань, що виникають у процесі фахової взаємодії, а через них – розв'язання власне професійних завдань.

Таким чином, професійне самоздійснення викладача вищої школи неможливе без його комунікативного самоздійснення у формі комунікативної компетентності цього фахівця. Ступінь реалізації його комунікативної компетентності в професійно-комунікативній діяльності ми спеціально вивчали в процесі емпіричного дослідження професійного самоздійснення.

Емпіричне дослідження. В емпіричному дослідженні, яке тривало протягом року, взяв участь 71 респондент – викладачі кількох університетів України: педагоги і психологи Київського національного університету імені Т. Шевченка, Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

У процесі дослідження ми вивчали специфіку характерних для професії викладача вищої школи ознак (проявів, способів, складових) професійного самоздійснення: в цій статті йдеться про комунікативну ознаку їх професійного

самоздійснення. З цією метою в дослідженні використано розроблений О.М. Кокуном «Опитувальник професійного самоздійснення», призначений для з'ясування загального рівня професійного самоздійснення фахівця, його внутрішньої й зовнішньої форм і визначення ступеня вираження окремих його складових [4], а також методику «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування» А.Г. Самохвалової (2012) і три психодіагностичних тести: «Вміння слухати», «Вміння викладати свої думки», «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» (за Г.Я. Розеном).

Для порівняння рівня професійно-комунікативного самоздійснення фахівців науково-педагогічного профілю і його складових у віковому аспекті нами було сформовано дві групи: до 40 років та 41 рік і старші.

У процесі емпіричного дослідження встановлено позитивний кореляційний зв'язок між загальним показником професійного самоздійснення і комунікативною компетентністю, виміряною за допомогою методики «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування» А.Г. Самохвалової. Це є визначальною ознакою – адже саме комунікативна компетентність виступає ефективним психологічним інструментом викладача як суб'єкта педагогічної взаємодії.

Крім того, такий самий зв'язок спостерігається між комунікативною компетентністю і внутрішньопрофесійним самоздійсненням, а також такими його складовими, як «потреба у професійному вдосконаленні», «наявність проекту власного професійного розвитку» та «постійна постановка нових професійних цілей». Разом з тим комунікативна компетентність має лише тенденцію до позитивного кореляційного зв'язку із зовнішньопрофесійним само здійсненням. В той же час з такими його складовими, як «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії» і «вияв високого рівня творчості у професійній діяльності», вона має кореляційний зв'язок на рівні значущості: $p \leq 0,05$ (див. табл. 2).

Отже, комунікативна компетентність відіграє важливу роль у самоздійсненні цих фахівців – особливо на його внутрішньопрофесійному рівні, у становленні та розвитку їх професійної компетентності, що реалізується в їхній науково-педагогічній діяльності і забезпечує, зрештою, самореалізацію в професії.

В дослідженні встановлено істотне підвищення загального рівня професійного самоздійснення та окремих його складових у фахівців науково-педагогічного профілю в міру дорослішання – віком 40 років і старші. У цих фахівців розвиток внутрішньопрофесійного самоздійснення переважає певною мірою розвиток зовнішньопрофесійного самоздійснення [5].

Разом з тим дослідження показало, що спостерігається зниження розвитку комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування та окремих її складових – зокрема, мотиваційних спонук до педагогічного спілкування та вміння слухати ($p \leq 0,05 - 0,01$) у викладачів вищої школи у міру дорослішання – 40 років і старші (див.: табл.1). До цього, певно, призводять такі обставини:

- виникнення – внаслідок надмірної „ідентифікації” особистості з професією – комунікативних деформацій, що зумовлює енергійність у міжособистісній

взаємодії, неухважність до інших людей, авторитарність, самовпевненість, відсутність критичного ставлення до себе;

- послаблення психологічної готовності (або її цілковита відсутність) до нових професійних, у тому числі комунікативних, звершень.

До того у міру дорослішання і ймовірного посилення професійного навантаження може мати місце виснаження емоційних ресурсів: спустошеність, пригніченість і закритість, що веде до «професійно-комунікативного вигорання», зменшення ролі емоційної, рефлексивної і комунікативної доміант у структурах суб'єктів освіти і науки.

Таблиця 1

Достовірні відмінності показників комунікативної компетентності та її складових у викладачів віком до 40 років (n=28) і 41 рік і старших (n=43)

№	Показники	Вікова група (роки)	М	T	P _≤
1.	Комунікативна компетентність у сфері ділового спілкування	≥40	93,86	2,20	0,05
		≤41	86,50		
2.	Мотиваційний компонент комунікативної компетентності	≥40	34,46	2,79	0,01
		≤41	30,32		
3.	Мотив самовдосконалення	≥40	11,79	1,97	0,05
		≤41	10,63		
4.	Інтерес до сфери ділового спілкування	≥40	11,64	3,00	0,01
		≤41	9,58		
5.	Мотив подолання комунікативних труднощів	≥40	11,04	1,98	0,05
		≤41	10,11		
6.	Вміння слухати	≥40	68,71	3,04	0,01
		≤41	62,21		

Примітки: М – середньогруповий показник; T – t-критерій Стьюдента; P – рівень значущості: від 0,05 до 0,01. Мотиваційний компонент об'єднує такі складові: мотив самовдосконалення у сфері ділового спілкування, мотив подолання комунікативних труднощів й інтерес до сфери ділового спілкування.

Наразі дамо більш детальну якісну характеристику взаємозв'язку показників внутрішньо- і зовнішньо-професійного самоздійснення з критеріями комунікативної компетентності: мотиваційним, когнітивним та інструментальним, а також з рівнем перцептивно-невербальної компетентності.

Як показало дослідження, зв'язки *мотиваційного критерію* комунікативної компетентності викладачів вищої школи у сфері ділового спілкування (об'єднує мотив самовдосконалення у сфері ділового спілкування, мотив подолання комунікативних труднощів й інтерес до сфери ділового спілкування) – більш розгалужені та виразні з показниками *внутрішньо-професійного самоздійснення* – зокрема, з «потребою у професійному вдосконаленні», «наявністю проекту власного професійного розвитку» і «постійною постановкою нових професійних цілей» порівняно з зовнішньо-професійним самоздійсненням та його показниками. З останніми такі зв'язки не зафіксовано, крім показників «досягнення по-

ставлених професійних цілей» та «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії», стосовно яких спостерігається лише тенденція до взаємозв'язку з мотиваційним критерієм (таблиця 2).

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки показників професійного самоздійснення з мотиваційним, когнітивним та інструментальним критеріями комунікативної компетентності викладачів вищої школи

№	Показники самоздійснення	Кк	КМ	ККо	КІ
1	Загальний рівень професійного самоздійснення фахівця	0,33**	0,15	0,19	0,44**
2	Рівень внутрішньопрофесійного самоздійснення	0,41**	0,24*	0,30*	0,46**
3	Рівень зовнішньопрофесійного самоздійснення	0,22	0,04	0,09	0,39**
4	Потреба у професійному вдосконаленні	0,38**	0,33**	0,29*	0,26*
5	Наявність проекту власного професійного розвитку	0,39**	0,26*	0,19	0,46**
6	Переважаюче задоволення власними професійними досягненнями	0,13	-0,02	0,13	0,24*
7	Постійна постановка нових професійних цілей	0,38**	0,26*	0,26*	0,35**
8	Формування власного "життєво-професійного простору"	0,23	0,07	0,21	0,35**
9	Досягнення поставлених професійних цілей	0,22	0,20	0,11	0,32**
10	Визнання досягнень фахівця професійним співтовариством	0,03	-0,13	-0,04	0,26*
11	Використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями	0,19	-0,03	0,16	0,36**
12	Розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії	0,24*	0,19	0,07	0,28*
13	Вияв високого рівня творчості у професійній діяльності	0,28*	0,12	0,15	0,35**

Примітки: Кореляція достовірна на рівні значущості: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$. Кк – комунікативна компетентність; КМ – мотиваційний критерій, ККо – когнітивний критерій, КІ – інструментальний критерій.

Як видно з таблиці 2, когнітивний критерій комунікативної компетентності викладачів вищої школи у сфері ділового спілкування (складові: знання індивідуальних комунікативних особливостей, побудова ефективних комунікативних програм, рефлексія ділових комунікацій) має позитивну кореляцію лише з внутрішньопрофесійною формою самоздійснення та двома її показниками: «потреба у професійному вдосконаленні» і «постійна постановка нових професій-

них цілей». До того в дослідженні встановлено, що у такої його складової, як «побудова ефективних комунікативних програм», узагалі відсутні зв'язки з професійним самоздійсненням та його показниками.

Нарешті, в дослідженні зафіксовано розгалужені позитивні кореляційні зв'язки *інструментального критерію* комунікативної компетентності викладачів вищої школи (його складові: актуалізація індивідуально-своєрідної системи комунікативних вмінь у сфері ділового спілкування, креативність у сфері ділового спілкування й адекватність у сфері ділового спілкування) з показниками професійного самоздійснення, які мають досить виразний характер: коефіцієнти кореляції – від 0,46 до 0,23 на рівні значущості: від $p \leq 0,05$ до $p \leq 0,01$.

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки показників професійного самоздійснення з окремими складовими комунікативної компетентності

№	Показники самоздійснення	Вміння викладати свої думки	Вміння слухати	Перцептивно-невербальна компетентність
1	Загальний рівень професійного самоздійснення фахівця	0,12	0,11	0,05
2	Рівень внутрішньо професійного самоздійснення	0,21	0,14	0,11
3	Рівень зовнішньо професійного самоздійснення	0,02	0,02	- 0,01
4	Потреба у професійному вдосконаленні	0,24*	0,27*	0,12
5	Наявність проекту власного професійного розвитку	0,24*	0,10	0,08
6	Переважаюче задоволення власними професійними досягненнями	- 0,02	- 0,14	- 0,04
7	Постійна постановка нових професійних цілей	0,24*	0,01	0,10
8	Формування власного "життєво- професійного простору"	0,04	0,18	- 0,06
9	Досягнення поставлених професійних цілей	0,01	0,05	0,02
10	Визнання досягнень фахівця професійним співтовариством	- 0,01	- 0,15	0,07
11	Використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями	- 0,05	- 0,03	- 0,01
12	Розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії	0,05	0,28*	- 0,02
13	Вияв високого рівня творчості у професійній діяльності	0,10	0,04	0,04

Примітки: Кореляція достовірна на рівні значущості: * – $p \leq 0,05$.

Тим часом стосовно *вміння викладати свої думки*, що є однією з ключових складових комунікативної компетентності, спостерігається лише тенденція до

позитивної кореляції з *внутрішньо професійним самоздійсненням*, проте зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок з такими його складовими, як «потреба у професійному вдосконаленні», «наявність проекту власного професійного розвитку» і «постійна постановка нових професійних цілей» (див.: табл. 3). До того існує позитивний кореляційний зв'язок між *вмінням слухати*, яке так само є важливою структурною складовою комунікативної компетентності, і такими показниками: «потреба у професійному вдосконаленні» (внутрішньо професійне самоздійснення) та «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії» (зовнішньо професійне самоздійснення). У свою чергу, перцептивно-невербальна компетентність цих фахівців не має кореляційного зв'язку з жодним з досліджуваних показників професійного самоздійснення.

Відтак, попри важливість сформованості та розвитку *вміння викладати свої думки, вміння слухати і перцептивно-невербальних засобів*, що належать до визначальних складових комунікативної компетентності як інструмента професійної діяльності викладачів вищої школи, результати дослідження свідчать про протилежне – недостатність їх розвитку для ефективного розв'язання завдань професійної самореалізації цих фахівців і про потребу в їхньому постійному професійно-комунікативному вдосконаленні для успішного самоздійснення у просторі професії.

У процесі емпіричного дослідження ми дійшли таких **висновків**.

- Комунікативна компетентність відіграє важливу роль у самоздійсненні фахівців науково-педагогічного профілю, становленні та розвитку їх професійної компетентності, що реалізується у здійснюваній ними науково-педагогічній діяльності.
- У дослідженні встановлено зниження розвитку комунікативної компетентності (та окремих її складових) у сфері ділового спілкування у викладачів вищої школи в міру їх дорослішання – 40 років і старші. До цього, певно, призводить виникнення – внаслідок надмірної „ідентифікації” особистості з професією – комунікативно-професійної деформації, що зумовлює енергійність у педагогічній взаємодії, неуважність до інших людей, авторитарність, відсутність критичного ставлення до себе, суб'єктивізм, а головне – послаблення психологічної готовності (або її цілковита відсутність) до нових професійних (і комунікативних) звершень. До того в міру дорослішання і ймовірного посилення професійного навантаження може мати місце виснаження емоційних ресурсів, зменшення ролі рефлексивної і комунікативної домінант у психологічних структурах суб'єктів освіти і науки.
- Зафіксовано розгалужені позитивні кореляційні зв'язки *інструментального критерію* комунікативної компетентності цих фахівців з показниками професійного самоздійснення (охоплюють майже всі його показники), які мають досить виразний характер. У свою чергу, зв'язки *мотиваційного критерію* більш розгалужені та виразні з показниками внутрішньо професійного, ніж зовнішньо професійного, самоздійснення. Однак *когнітивний критерій* комунікативної компетентності викладачів вищої школи має позитивну кореляцію лише з внутрішньо професійним рівнем самоздійснення та двома його показниками:

«потреба у професійному вдосконаленні», «постійна постановка нових професійних цілей».

- Попри важливість сформованості і розвитку *вміння викладати свої думки, вміння слухати і перцептивно-невербальних засобів*, що належать до визначальних складових комунікативної компетентності, результати дослідження свідчать про протилежне – недостатність їхнього розвитку для безперебійного розв'язання завдань професійної самореалізації цих фахівців, а відтак, про потребу в їх постійному професійно-комунікативному вдосконаленні з метою успішного самоздійснення у просторі професії.

- Отримані результати стосовно взаємозв'язку між комунікативною компетентністю (її складовими) і показниками професійного самоздійснення викладачів вищої школи свідчать про потребу постійного узгодження (протягом усього професійного шляху) розвитку самоздійснення у професії з вдосконаленням їх комунікативної компетентності, яка виступає чи не найважливішим психологічним інструментом досягнення соціального ефекту цими фахівцями.

Список використаних джерел

1. Дмитриева М.А. Профессиональное долголетие / М.А. Дмитриева // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб., 1991.
2. Есарева З.Ф. Динамика научного творчества преподавателей в зависимости от возраста / З.Ф. Есарева // Возрастная психология взрослых: Тез. докл. к науч. конф., 27 – 29 октября 1971. – Л., 1971. – Вып.2.
3. Иванова Е.М. Психология профессиональной деятельности. – М.: Персэ, 2011. – 336 с.
4. Кокун О.М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології / О.М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 9. – С. 1 – 5.
5. Корніяка О.М. Особливості професійного самоздійснення фахівця науково-педагогічного профілю / О.М. Корніяка // Проблеми освіти: Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2014. – Вып. 79. – С.58 – 67.
6. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / Сост. В.А. Бодров. – ПЕР СЭ; Логос, 2007. – 855 с.
7. Старовойтенко Е.Б. Культурная психология личности: Монография. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2007. – 310 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Dmytryeva M.A. Professyonal'noe dolgoletye / M.A. Dmytryeva // Psyhologycheskoe obespechenye professyonal'noj dejatel'nosti / Pod red. G.S. Nykyforova. – SPb., 1991.
2. Esareva Z.F. Dynamyka nauchnogo tvorchestva prepodavatelej v zavysymosti ot vozrasta / Z.F. Esareva // Vozrastnaja psyhologyja vzroslyh: Tez. dokl. k nauch. konf., 27 – 29 oktjabrja 1971. – L., 1971. – Vyp.2.

3. Yvanova E.M. *Psychologyja professyonal'noj dejatel'nosti*. – M.: Persə, 2011. – 336 s.
4. Kokun O.M. *Zhyttjeve ta profesijne samozdijsnennja jak predmet doslidzhennja suchasnoi' psihologii'* / O.M. Kokun // *Praktychna psihologija ta social'na robota*. – 2013. – № 9. – S. 1 – 5.
5. Korniyaka O. M. *Osoblyvosti profesijnogo samozdijsnennja fahivcja naukovo-pedagogichnogo profilju* / O.M. Kornijaka // *Problemy osvity: Nauk. zb. / Instytut innovacijnyh tehnologij i zmistu osvity MON Ukrai'ny*. – K., 2014. – Vyp. 79. – S.58 – 67.
6. *Psychologycheskye osnovy professyonal'noj dejatel'nosti: hrestomatyja* / Sost. V.A. Bodrov. – PER SƏ; Logos, 2007. – 855 s.
7. Starovojtenko E.B. *Kul'turnaja psihologija lichnosti: Monografija*. – M.: Akademicheskij Proekt; Gaudeamus, 2007. – 310 s.

Korniyaka O.M. Communicative aspect of professional self-fulfilment of a higher school lecturer. The article shows that a lecturer is the representative of the communicative type of professions so his work is very complex for several reasons. Firstly it involves solving numerous tasks and aspects: such as pedagogical aspect, cognitive aspect, scientific aspect, sociable aspect, communicative aspect and methodological one. Secondly it is complicated by necessity to establish numerous contacts with people of different age, background, sex and status. At last lecturer's work requires emotions inclusion in the professional communication.

The professional activity of a lecturer is connected with professional communication that stipulates by the goals and guarantees the interaction between the subjects of communication in the process of solving professional tasks. Professional communication is principal way of professional, scientific and pedagogy activity: it's impossible to fulfill job without it. Professional communication is specific kind of activity "one activity in other activity" or communicative activity. A lecturer must perform communication in all spheres in his work: didactic, methodical, technological, organizational and so on. Such comprehensive universality stipulates the priority of its formation and development in the system of professional competence, first of all communicative competence as the key communicational tool. This activity is stipulated by the needs of solving the communicative tasks that are arisen in the process of professional interaction, and solving such task helps to fulfill professional tasks. So, communicative self-fulfilment of lecturer is impossible without his communicative self-fulfilment. We look at professional self-fulfilment as a continuous process focused on professional development and achievement of professional excellence and professionalism.

In the process of empirical study we have found out that communicative competence plays a very important role in the self-fulfilment of the scientific and pedagogical specialists and in the development of their professional competence that is carried out in the scientific and pedagogical activity. At the same time the decreasing in the development of communicative competence (and some of its components) has been recorded in the sphere of the business communication of the lecturers as they are growing older – 40 plus, this may be the result of person's over "identification" with profession - communicative and professional deformation – that causes to inertia in pedagogical communication, carelessness, authoritarianism, lack of critical self-appraisal, subjectivism, weakening (or absence) of psychological readiness for professional advancement. Moreover, as the time is extended and a person is growing older with probable increasing of the teaching load we can observe job burnout and reduction the role of reflexive and communicative dominants in the psychological structure of the subjects of culture and education.

In the research we represent the branched positive correlated connections of instrumental criterion of communicative competence of the employees with significant characteristics of professional self-fulfilment (it concerns almost all characteristics). In return the connections of mo-

tivation criterion are more branched and distinct in the characteristics of internal professional than external professional self-fulfilment. At last the cognitive criterion of the communicative competence of lecturers has positive correlation only with internal professional self-fulfilment and its two characteristics: «needs in professional improvement», “constant professional goal-setting”.

Despite the importance of mature thinking skills, listening skills, perceptive and nonverbal abilities, which we consider as the main components of communicative competence, the results of scientific research show the opposite results – the lack of the development of these skills for permanent solving tasks for the professional self-fulfilment of these employees and needs in a constant professional and communicative improvement for the successful realization in the professional field.

The results concerning the connection between communicative competence of the lecturers and the characteristics of professional self-fulfilment testify about the needs of the permanent and coherent development of professional self-fulfilment and the improvement of the communicative competence which is one of the most important psychological tools in the process of self-fulfilment of these specialists.

Key words: professional self-fulfilment, communicative aspect of professional self-fulfilment, professionalism, professionals of scientific and pedagogical profile.

УДК 005.336.2-053:316.6

Кравчук С.М.

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Кравчук С.М. Професійна самореалізація особистості як соціально-психологічний феномен. Стаття присвячена проблемі професійної самореалізації особистості; розглядаються основні напрямки та підходи до вивчення професійної самореалізації особистості у науковій літературі; підкреслюється необхідність та доцільність систематизації наукових напрацювань щодо ґрунтовного вивчення професійної самореалізації фахівців пожежно-рятувальних служб.

Ключові слова: професійна самореалізація, фахівці, професійна діяльність, професійна компетентність.

Кравчук С.М. Профессиональная самореализация личности как социально-психологический феномен. Стаття посвящена проблеме профессиональной самореализации личности; рассматриваются основные направления и подходы к изучению профессиональной самореализации личности в научной литературе; подчеркивается необходимость и целесообразность систематизации научных наработок по изучению профессиональной самореализации специалистов пожарно-спасательных служб.

Ключевые слова: профессиональная самореализация, специалисты, профессиональная деятельность, профессиональная компетентность

Постановка проблеми. Проблема професійної самореалізації особистості постає актуальною не тільки для психологічної науки, але й розглядається в якості такої в соціології, політології, філософії та інших науках. Існує значна кількість наукових напрацювань з даної проблематики. Що опосередковано вказує на значущість та важливість розкриття цього аспекту для гармонійного розвитку як сучасної особистості, так і суспільства загалом.

Мета статті полягає у вивченні особливостей дослідження проблеми самореалізації особистості у сучасній науково-психологічній літературі.